

CHET TILINI O'QITISHDA GRAMMATIKANING ÒRNI

Aminova Nozima Islom qizi

Mirzo Ulug'bek nomidagi

Òzbekiston Milliy Universiteti 3 bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tili o'qitishda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish haqida so'z yuritilgan bo'lib, chet tili o'qitish ko'nikmani shakllantirish shuningdek, chet til darslarida grammatikaning ahamiyati, chet til grammatikasining ona tili grammatikasidan farqli jihatlari, grammatikaning fan sifatida maktablarda o'qitilishi hamda uni o'qitishda yordam beruvchi omillar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, grammatika, grammatik hodisalar, tarjima, nutq, induktiv, deduktiv, mashq qilish, ko'nikma

Bilamizki, chet tili darslari ikkinchi jahon urushidan so'ng asosan grammatik – tarjima metodi asosida olib borildi va hozirda ham bu metod (qisman) o'z o'rnini saqlab qolgan. Shunga bog'liq holda chet tili o'qitishda grammatikaning vazifasi o'sha paytlardan beri ko'plab munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. An'anaviy grammatik-tarjima metodi tarafdorlari grammatikasiz biror chet tilini o'rganish mumkin emasligini ta'kidlasalar, bunga qarama-qarshi holda to'g'ri metod vakillari chet tili o'qitishda grammatikaning o'rni sezilmaydi, degan fikrni ilgari suradilar.

Har qanday chet tilini o'rganishda o'quvchi bir necha bosqichlarni bosib o'tadi. Bunda chet tili grammatikasini o'rganish eng muhim bosqich hisoblanadi. O'qiganda yoki o'zga shaxs nutqini tinglaganda “grammatika” terminini uchratgan kishi uni turli ma'nolarda tushunishi mumkin. Buning sababi bor. O'rta maktab ona tili kursida “grammatika” deganda, tilshunoslikning bir sohasi, bo'limi tushuniladi¹¹².

Chet til o'qiganda esa unga nutqning grammatik tomoni, deb qaraladi. Ilmiy manbalarda bayon etilgan turli-tuman ma'lumotlarni chet til o'qitish maqsadiga tatbiq etib, “grammatika” so'zini ikki tushuncha bilan chegaralash mumkin:

- nutqning grammatik tomoni — tilning gapirish, tinglash, o'qish va yozuvda uchraydigan grammatik hodisalarini (mas. nutq namunasi; fe'ning shaxs shakli; artikl);
- til hodisalarini ta'riflovchi mavhum otlar (mas. ega gapda birinchi o'rinni egallaydi);
- otning birlik shakliga (chet tilga oid) ko'plikda falon qo'shimcha qo'shiladi). Chet tili o'qitishda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Quyida mazkur qismlar bilan birma bir tanishib chiqmiz.

Grammatik hodisalar nutqiy grammatik ko'nikmalar hosil qilish maqsadida o'rgatiladi.

Malaka tarkibida ko'nikmani shakllantirish uchun grammatik material uch bosqichdan o'tkaziladi:

1. Taqdimot bosqichi yangi grammatik birlikni tanishtirish (nutq namunasida taqdim etish), o'rni kelganda, uni tushuntirish va dastlabki grammatik amallarni bajarishdan iborat.
2. Grammatika mashqlarini bajarish. Bu bosqich asosan ko'nikma hosil qilishga qaratiladi.
3. Grammatik hodisani nutq faoliyati turlarida qo'llanilish bosqichida grammatik ko'nikmalar qo'llanib, ularning malakaga aylanishi ustida ish olib boriladi. Birinchi va ikkinchi

¹¹² Hoshimov O'. Yoqubov I. Ingliz tili o'qitish metodikasi. — T.: Sharq, 2003. - 302 b.

bosqichlar bevosita grammatikani o'rgatish tadbiridir, uchinchi bosqich ham grammatik ko'nikma, ham nutqiy malakaga oid.

Nutq namunasida taqdim (prezentatsiya) qilinayotgan grammatik hodisa bilan o'quvchilar ta'limning quyi va o'rta bosqichlarida og'zaki, o'rta va yuqori bosqichlarda esa yozma shaklda tanishadilar. Grammatik hodisa nutq namunasida, qoida tarzida, nutq namunasi va qoida qo'shma holda yoki leksik birlik sifatida taqdim etiladi¹¹³. Chet tildagi nutq namunalari ro'yxati tilshunoslar va metodistlar tomonidan tegishli modellar sifatida rasmiylashtirilgan qoidalar ikki turda — qoida-ko'rsatma va qoida-umumlashma nomlari bilan fanda ma'lum. Qoida-ko'rsatma grammatik hodisani nutqda qo'llash yoki o'qish va tinglab tushunishda tanib olish uchun mo'ljallanadigan aqliy harakatga oid bo'lib, nutq masalalarini tadqiq etadigan psixolingvistika fanida bu programma — algoritm deyiladi.

Qoidani bayon etish oldindan yo'llovchi asos bo'lib, nutqning ijrosini ta'minlashga qaratiladi. Boshqacha qilib aytganda, qoidani nutqiy amaliyotning nazariy qanoti, deb ta'riflash mumkin. Masalan, aniqlovchini tanib olish uchun aniqlanmish (ot) hamda artiklga e'tibor beriladi, aniqlanmish otdan oldin yoki otdan keyin keladi (bu tilga bog'liq). Qoida umumlashma nutqni egallash jarayonida tarqoq holda o'rganilgan grammatik materialga oid oddiy nazariy ma'lumotdir.

Qoida doimo lo'nda, dona-dona ifodalangan, maqsadga qaratilgan bo'lishi va grammatik hodisani qo'llash yoki tanib olishga yo'llamog'i lozim.

Grammatik materialning taqdimoti chog'ida induktiv yoki deduktiv yo'ldan boriladi. Induksiya paytida — taqdimot mis'oldan boshlanib, mavhumotga o'tiladi, deduksiya esa qoida (yoki unga teng nutq namunasi) berilib, so'ngra misollar mashq qilinadi. Birdan ziyod misol paydo bo'lgan taqdirdagina qoidaumumlashma chiqariladi. Birgina yolg'iz grammatik hodisa qoidasiz, leksika darajasida o'rganila beradi. Ko'p qo'llanadigan grammatik hodisalarda ham yolg'iz misol leksik tarzda beriladi. Taqdimot bosqichi tashkiliy jihatdan uchta izchil metodik tadbirni qamraydi: tanishtirish (prezentatsiya), idrok etib tushunganlikni nazorat qilish va yangi hodisani tanib olish hamda aytishga oid dastlabki mashqlar bajarish. Tanishtirish quyidagicha ijro etiladi. Og'zaki nutqning ilgariylashi davrida muallim yangi hodisani aytib, o'quvchilarni taqlid qilishga chorlaydi¹¹⁴.

Keyingi bosqichlarda yangi hodisa grafik timsolga asoslanib taqdim etiladi. Uni aytish bilan bir paytda sinf doskasiga yozib berish yoki o'quvchilar grafik timsolini kitobdan ko'rib borishlari ham mumkin. Tanishishning ikkinchi qismida taqdim etilgan hodisani o'quvchilar tushunganliklari nutq jarayonida muallim tarafidan nazorat qilib boriladi. Tushunganlik darajasini tekshirib borish, dastlabki mashqlar bajarish bilan keyingi bosqichga o'tishning muvaffaqiyati uchun zamin tayyorlanadi. Grammatik ko'nikma hosil qilishning boshlanishida uchinchi qism hisoblanmish dastlabki mashqlar bajarishning alohida ahamiyatini ta'kidlamog' lozim. Idrok eta boshlash ham ko'nikma shakllanishiga qo'yilgan birinchi qadam bo'lib, unda yagona eshitish sezgisi/analizatori ishlaydi, xolos. Taqlid qilganda ong ishtirokisiz muallimga ergashiladi. O'zlari mashq qila boshla ganda, anglash boshlanadi va takror aytishlar tufayli nutqiy grammatik avtomatizm shakllana boradi. Uchinchi bosqichda dastlabki mashqlarning izchil bajarilishi yangi hodisani mustahkamlash garovidir.

¹¹³ Saydaliyev S. S. Chet til o'qitish metodikasidan ocherklar: O'qituvchi va talabalar uchun qo'llanma. Namangan: NamDU, 2004. — 238 b.

¹¹⁴ Zaripova R. A. Chet tillar o'qitish metodikasidan qo'llanma, — T.: O'qituvchi, 1986. — 184 b.

Taqdim etilgan grammatik hodisalar chet tilda ko'nikmaga aylantirilishi uchun endi mashq qilish davri boshlanadi. Awalo, ko'nikma haqida qisqacha metodik izoh: grammatik ko'nikma deganda, nutqda morfologik-sintaktik hodisalarni to'g'ri va avtomatlashgan tarzda qo'llashni va tanib olishni ta'minlovchi operatsiyalar va amallar tushuniladi. Morfologik ko'nikmada shakllar yasalishi va qollanishi, operatsiya va amallari to'g'risida gap boradi (otning qo'shimchalari, fe'lga oid qo'shimchalar, ot oldida qo'llanadigan grammatik birliklar, mas. artikl, predlog va h.k.). Sintaktik ko'nikmaga esa so'z tartibi, so'z birikmalari yasalishi kabilar kiradi.

Grammatik materialning qo'llanish ko'nikmasiga so'zlami o'zgartirish va so'zlami o'miga qo'yish kiritiladi. Mashq qilish bosqichida o'zlashtirilgan ushbu grammatik ko'nikmaning yangi sharoitda xatosiz qo'llanilishiga oid topshiriqlar bajariladi. (Yangi sharoit tushunchasining qamrovi keng bo'lib, yangi topshiriq, yangi faoliyat turi, yangi ko'nikma/ malakani egallash, yangi mavzu/vaziyat yuzasidan fikr bayon etish kabilami o'z ichiga oladi.) Topshiriq turlari muayyan grammatik birlikni aytish va gapirish, eshitish va tinglab tushunish, o'qib chiqish va o'qib tushunish, yozish va yozuv kabilardan iborat. Grammatikaning qo'llanilishi borasida gap ketganda, muayyan grammatik hodisani reproduktiv nutqda qo'llay bilish va retseptiv nutqda tanib olish tushuniladi, bunda qo'llash va qo'llanganni fahmlash nazarda tutiladi. Qo'llanilish bosqichida o'quvchi grammatik birlikdan fikr bayon etish va o'zganing fikrini tushunish maqsadida foydalanadi. Grammatik ko'nikmaning nutqiy malakaga to'la „singib ketishi“ kuzatiladi. Malaka darajasida, odatda, e'tibor nutqning mazmuniga qaratiladi, til materiali, jumladan, grammatika haqida so'z yuritilganda esa taqdimot va mashq qilish davridagi faoliyat nazarda tutiladi¹¹⁵.

Grammatikani o'rgatish/o'rganishga yordam beruvchi omillar

O'qituvchining chet tili darsidagi vasifasi o'quvchilarga grammatikani egallashning mustaqil yo'lini ko'rsatib berishdir. O'qituvchi o'rganish jarayonini boshqaradi va natijada o'quvchilar grammatik mashqlarni mustaqil bajarishga o'rganadilar. O'quvchi topshiriqlarni ularning grammatik to'g'ri yoki noto'g'riligini bilgan holda tekshira olishi kerak. Bunda mustaqil holda takrorlash ham zaruriy omillardan biri hisoblanadi. O'quv darsliklarida o'quvchilarning o'z bilimlarini tekshirishning turli tuman yo'llari mavjud:

1. Takrorlash, tushunish, mustahkamlash, mashq qilish, amalda qo'llash (boshqa yangi kontekstlarda mustaqil holda)
2. Topshiriqlarni ketma-ketlikda bajarish (misol uchun: ma'lum grammatik strukturani o'rganish)
3. Kichik hajmda tuzilgan topshiriqlar(darslik bo'limlariga oid aniq mashqlar: tushirib qoldirilgan so'zlarni yozish, grammatik mavzularga doir turli o'yinlar v.b.).

Grammatik qoidalarni tushunishda ikki uslub muhim hisoblanadi:

- induktiv
- deduktiv

Grammatikani induktiv tushunish bu:

1. Tarjima qilish orqali misollar ma'nosini tushunish.
2. Misollarni ularning tuzulishiga ko'ra tahlil qilish.
3. O'xshashliklarni qayd qilish.
4. Qoidani umumiyashtirish va shaklga solish.

¹¹⁵ Jamol Jalolov. CHET TIL O'QITISH METODIKASI. Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. „O'QITUVCHI“ NASHRIYOT- MATBAA IJODIY UYI TOSHKENT - 2012

5. Darslikdagi qoida bilan solishtirish.
6. Misollar tuzib, amalda qo'llash va qoidani xotirada mustahkamlash.

Grammatikani deduktiv tushunish bu:

1. Qoidani tushunish.
2. Qoidaga izoh berish.
3. Misollar keltirish.
4. Qoidaga oid yangi misollar keltirish.
5. Mustahkamlash/yodda saqlab qolish.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, chet til darslarida grammatikaning ahamiyati katta bo'lib, u chet tili o'rganishning asosiy omili bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Solovova E.N. Chet tillarni o'qitish metodikasi. Ma'ruzalarning asosiy kursi. - M.: Ta'lim, 2002 - 238 b.
2. Saxarova I.I. Chet tilini o'qitish metodikasi. O'quvchi. - M.: Ta'lim, 1999 - 203 b.
3. Jalolov J.. Chet til o'qitish metodikasi.-T.: O'qituvchi, 2012.-59-60 b.
4. Crandall J.J. Cooperative language learning and affective factors. – Cambridge, UK: Cambridge University Press. 1999. – P. 226-245
5. Ellis R. The place of grammar instruction in the second/foreign language curriculum. In E. Hinkel & S. Fotos (Eds.) New perspectives on grammar teaching in second language classrooms. – Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum. 2002. – P. 17-34.
6. Sadullaeva N., Sapaeva D. Analysis of Eponyms in the Terminology of Dermatovenerology //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 452-459.
7. Sadullaeva, N., & Bakhtiyorova, M. (2021). Reflection of Onomastic Principles in Naming. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 3001-3007.
8. Sadullaeva N., Burieva U. The Peculiarities of Incomplete Sentences in Modern English //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 3008-3020.
9. Sadullaeva S., Arustamyan Y., Sadullaeva N. Shifting the assessment paradigm from knowledge to skills: Implementation of new appraisal procedures in EFL classes in Uzbekistan //International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering. – 2019. – T. 9. – №. 1. – C. 4943-4952.
10. Arustamyan, Y., Siddikova, Y., Sadullaeva, N., Solieva, M., & Khasanova, N. (2020). Assessment of Educational Process and its Organization. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(S1), 573-578.
11. Nilufar S., Elvira A. GENDER SPECIFICITY OF PEDAGOGICAL DISCOURSE //INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCES WITH HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. – 2023. – T. 3. – №. 08.05. – C. 187-190.
12. Gulnoza K., Sadullaeva N. LINGUISTIC FEATURES OF GLUTTONIC DISCOURSE.
13. Djafarova, Dildora, Yaxshiboyeva Nodira, and Abdullayeva Zulfiya. "Socio-Cultural Memory and Its Reflection In French Phraseology." Journal of Positive School Psychology (2022): 2883-2889.
14. Yaxshiboyeva, Nodira. "Reconstruction of coloristic expressions in erkin azam's" noise" and" pakana's love"." Конференции. 2021.

15. Ilhomovna, Djafarova Dildora, and Bobokalonov Odilshoh Ostonovich. "Interaction of Language Games in the Articulation of "Historical Memory" Within French and Uzbek Phraseology." *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769) 2.1 (2024): 348-354.
16. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and J. A. Yakubov. "Archaic Phraseological Units as Windows into "Historical Memory" in French and Uzbek Linguistic Traditions." *American Journal of Public Diplomacy and International Studies* (2993-2157) 2.1 (2024): 163-169.
17. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and Yaxshiboyeva Nodira Ergashovna. "Contemporary Usage of Archaic Phraseological Units Expressing "Historical Memory" In Uzbek and French Languages." *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769) 2.2 (2024): 371-377.
18. Ilhomovna, Djafarova Dildora. "Phraseological Units Expressing" Memory"/" Mémoire" in Linguistics and their Analysis through Texts." *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development* 2.11 (2023): 490-492.
19. Яхшибоева, Нодира. "Таржима жараёнида маданиятлараро мулоқотнинг социолингвистик хусусиятлари." *Академические исследования в современной науке* 2.17 (2023): 165-169.
20. Иногамова, Ф. М., and Н. Э. Яхшибоева. "Фразеологик маънонинг конвенциаллиги." *Academic research in educational sciences* 3.5 (2022): 1176-1182.
21. Яхшибоева, Н. (2023). Туристический дискурс как один из особых видов институционального дискурса. *International Bulletin of Applied Science and Technology*, 3(6), 879-884.